

žant dedami rąstų laibgaliai; girnų dalis (milinio apačioje)“, *kaliùkė* „įrankis loviams skaptuoti“. Visos šios reikšmės rodytų, kad žodis *kalė* yra išvestas iš veiksmazodžio *kálti*, kuris vartojamas nusakyti ne tik kalimo procesui, bet ir garsui, lydinčiam šį procesą, ar panašiam kokiam procesui, plg. *žiogeliai kala; dantys dantį kala; vaikai visą naktį kalė (=kosėjo); toj ragana tol kalė, tol lojo karaliui, kol karalius liepė jį papiauti; tau nors šimtą rozų kalk, o tu vis savąją*, plg. dar *kalinti* „įsakmiai daug kartų ką nors kartoti“, lat. *kalit, kaľuot* „plepėti“ ir kt.

Aiškinant liet. *kumelỹs, kumėlė* etimologiją (p. 156), nereikėtų išleisti iš akių taip pat kitų šių žodžių reikšmių, plg. *kumelỹs* „botago ar vūrvės nelygumas, garankštis; nelygumas dalgės ašmenyse; stuburas etc.“, *kumeliùkas* „kiaušinio trynys etc.“ ir kt. (žr. LKŽ VI). Atsižvelgdamas į tas reikšmes, autorius galėjo pateikti aiškesnę tų žodžių etimologiją ir dar labiau argumentuotai, negu J. Pokornas, juos susieti su liet. *kamienas, kamuolỹs* etc. Be to, darbe visai neminimas H. Schuster-Šewc straipsnis³, kuris galėjo daug padėti, etimologizuojant minėtus pavadinimus. Galima buvo neišleisti iš akių ir to, kad žodžiu *kumelỹs* vienoje lietuvių kalbos tarmėse vadinamas kumelės vaikas, o kitose – eržilas ir pan. Tarp kitko, darbe ir kitur autorius mažokai skiria dėmesio vienos

³ H. Schuster-Šewc, Zur Bezeichnung des Bauern im Slawischen: *cholpъ, *kъmetъ, *smъdъ, ZfSl, Bd. IX, Hf. 2, 1964.

A L a u a, Latviešu leksikologija, Rīgā, 1969, 254 p.

Knygos įvadinėje dalyje (p. 5 – 16) yra du skyreliai. Pirmame iš jų – „Leksikologija kaip kalbotyros šaka“ – nurodoma, kad *leksikologijos* terminas vartojamas siauresne ir platesne reikšme, kad skiriama bendroji ir nacionalinių kalbų leksikologija, kad leksikologija gali būti sinchroninė

rūšies gyvulių pavadinimų tarpusavio ryšiams, jų tam tikroms semantinėms grupėms, jų geografiniam paplitimui. Būtų buvę gera, kad visur darbe gyvulių pavadinimai būtų griežtai atriboti nuo tų pačių gyvulių vardų. Vienas kitas ir plačiau paplitęs gyvulio pavadinimas visai neužsimenamas (pvz., *tėkis*).

Liet. *kėltuva* „galvijus“ gali būti susijęs tik su *kėlti*, o ne su *kilti, kiltis* (p. 131). Tai yra gražiai įrodęs E. Frenkelis⁴.

Kalbant apie liet. *eržilą* (p. 155), galima buvo užsiminti ir veiksmazodį *eržiti* „zvimbti, žvengti“, iš kurio *eržilas* gali būti išvestas (plg. *kiřkilas* „verksnys“ ir *kiřkti* „rėkti, verkti“), jeigu, žinoma, jis nėra būdvardžio *eržūs* (*aržūs*) „smarkus, karštas, gašlus“ vedinys.

Lat. *luõps* „galvijus, gyvulys“ kažin ar verta betarpiškai sieti su alb. *lopé* „karvė“ (p. 137). Jis gali būti giminiškas su lat. *lūopuõt* „zanken, schelten, heruntermachen“, *lūopuoties* „sich zanken“, liet. *luõpti* „lūpti, gnybti, plėšti“ ir kt. (plg. liet. *lūpena* „pras-tas gyvulys, sudžiūvėlis“ ir *lūpti*).

Knyga baigiama Chr. Stango baltų lyginamosios gramatikos (K. Morkūnas), A. Seno lietuvių kalbos gramatikos (V. Ambrazas), M. Rudzytės latvių dialektologijos (A. Sabaliauskas), V. Nikonovo toponimų žodyno (A. Vanagas) recenzijomis.

J. Kazlauskas

⁴ E. Fraenkel, Wortgeschichtliches. I. Zu den Bezeichnungen des Viehs als bewegliches Besitztum, KZ LXXII 1955 176.

ir diachroninė. Čia taip pat aptariami leksikologijos ryšiai su leksikografija, frazeologija, semasiologija, etimologija, stilistika, fonetika ir gramatika.

Antrame skyrelyje – „Leksikologijos raidos būklė“ – kalbama apie menką leksikologijos teorijos išvystymą, vieningos sistemos

nebuvimą ir apie dar liūdnesnę padėtį latvių leksikologijoje.

Pagrindinę knygos dalį sudaro trys skyriai: I. Žodis kaip kalbos pagrindinis vienetas (p. 17–71); II. Žodyno sudėties diferenciacija (p. 72–199) ir III. Žodyno sudėties semantinės mikrosistemos (p. 200–227).

Pirmame skyriuje nagrinėjami tokie klausimai: žodžio leksinė reikšmė, polisemija ir reikšmių klasifikacija, reikšmės nacionalinė specifika, reikšmės istorinė kaita, homonimija ir žodžio formalieji variantai.

Antrame skyriuje kalbama apie žodyno sudėties diferenciaciją: leksikostilistinę, etimologinę, profesinę, teritorinę ir žodyno sudėties istorinį kitimą.

Trečiame skyriuje nagrinėjama sinonimija ir antonimija.

Paskutiniame knygos skyrelyje „Leksikografija“ (p. 228 – 243) pateikiamos trumpos žinios apie latvių leksikografiją pagal žodynų tipus.

Gale pridėti literatūros ir sutrumpinimų sąrašai (p. 244–252).

Toks, trumpai paėmus, yra knygos turinys. Knyga, kaip pasakyta jos anotacijoje (p. 4), „skiriama studentams filologams ir visiems, kurie domisi leksikologijos problemomis“. Reikia pripažinti, kad ji tikrai bus įdomi ir naudinga visiems aukščiau paminėtiems žmonėms, ir pagirti autore, kad ėmėsi tokio sunkaus ir nedėkingo darbo.

O darbas be galo sunkus ir nedėkingas štai dėl ko. Leksikologija yra visai nauja, galima sakyti, dar tik besiformuojanti kalbotyros šaka, ir todėl čia nėra beveik nė vieno galutinai išspręsto klausimo – dėl nieko čia nesutariama, dėl visko ginčijamasi, pradedant pačiu šios kalbos mokslo šakos objektu bei apimtimi ir baigiant atskiromis detalėmis.

Kaip matyti iš knygos įvadinės dalies pirmojo skyriaus, vieni leksikologiją supranta siauriau – autorės žodžiais „siauresniaja prasme leksikologija tyrinėja žodyno sudėtį, apibūdina šią sudėtį įvairiais po-

žiūriais (kokiais, būtent, ne visai aišku – J. K.), nagrinėja įvairias leksines grupes, apžvelgia žodyno sudėties semantines mikrosistemas“ (p. 5), pagal kitus – ji apima ir leksikografiją (tai natūralu), ir semasiologiją, ir frazeologiją, ir net žodžių darybą (vadinasi, tradiciškai imant, dalį morfologijos). A. Laua savo knygoje, atrodo, pasirinko vidurio kelią – ji neličia frazeologijos, bet įjungia semasiologiją. Esant dabartinei leksikologijos būklei, pasirinkti vieną ar kitą požiūrį yra neginčijama autoriaus teisė, ir niekas dėl to jokių priekaištų jam negali daryti. Negalima sutikti tik su vienu autorės teiginiu: „Leksikologijai diferencijuojantis, atsirado ir semasiologija“ (p. 8). Juk, kaip atskira kalbotyros šaka, semasiologija (semantika) egzistuoja daug seniau už leksikologiją! Norint tuo įsitikinti, pakanka tik pažvelgti į senesnius „kalbotyros įvadás“ ir enciklopedijas. Pavyzdžiui, latviškuose E. Blesės¹, P. Šmito², lietuviškame M. Durio³ kalbotyros įvado vadovėliuose yra skyriai apie semasiologiją (resp. semantiką) ir visai neminima leksikologija. A. Čikobava rašo: „Tik XIX amžiuje, atsiradus istorinei lyginamajai gramatikai, fonetika išsiskyrė kaip atskira lingvistikos mokslo šaka. Tada taip pat kaip atskira šaka atsirado *semasiologija* (semantika). Dabar savo vietą gyvenime nustatinėja *leksikologija* ir fonologija...“⁴. Kitas tarybinis kalbininkas D. N. Šmeliovas nurodo: „... kaip savarankiška lingvistinė disciplina, ji (semasiologija – J. K.) susiformavo XIX amžiaus pabaigoje...“⁵. V. A. Zve-

¹ Žr. Ernsts Blese, Ievads valodniecībā, Rīgā, 1922, 210–224.

² Žr. P. Šmits, Ievads valodniecībā, Rīgā, 1934, 108–115.

³ Žr. M. Durys, Kalbos mokslo pagrindai, Kaunas, 1929, 8–10.

⁴ А. С. Чикобав, Проблема языка как предмета языкознания, Москва, 1959, 9.

⁵ Д. Н. Шмелев, Очерки по семасиологии русского языка, Москва, 1964, 5

gincevas semasiologijos atsiradimą sieja su Reizigo vardu ir linkęs nukelti į XIX amžiaus pirmąją pusę⁶. Pagaliau visiems žinomas, daugelio lingvistinės semasiologijos kūrėju laikomo M. Bréalio veikalas „Essai sémantique“ pasirodė 1897 m. Kad dėl tam tikrų aplinkybių semasiologija (semantika) ilgą laiką kalbotyroje buvo tik, A. J. Greimo žodžiais tariant, „vargšė gimnaitė“⁷, tai padėties nekeičia. O apie leksikologiją štai ką rašo E. M. Mednikova: „Leksikologija kaip kalbos bendrosios teorijos atskira šaka atsirado tarybinėje kalbotyroje. Vakarų Europos ir Amerikos lingvistikoje leksikologija kaip atskira disciplina neegzistuoja“⁸.

Vadinasi, ne „leksikologijai diferencijuojantis, atsirado semasiologija“, kaip teigia A. Laua (taip galima pasakyti apie frazeologiją, tik formą, „atsirado“ pakeitus „randasi“), o gerokai vėliau atsiradusi leksikologija mėgino pasiglemžti (kaip matėme tai iš dalies jai ir pavyko) semasiologiją. To neužtenka – ji jau kėsinasi ir į morfologiją ir, reikia pripažinti, ne visai be pagrindo: leksikologijos objektas yra leksika, arba žodžiai, o žodžiai turi ne tik reikšmę (turinio planas), bet ir formą (išraiškos planas), vadinasi, ne tik semasiologija, bet ir morfologija gali įeiti į leksikologiją. Juo labiau, kad morfologijoje kalbama ir apie vadinamąsias kalbos dalis, o čia jau neapsieinama be semantikos – apie tai kalba ir A. Laua savo knygoje (žr., pvz., p. 10–11). Belieka sintaksę atiduoti irgi naujai besiformuojančiai kalbotyros šakai – frazeologijai (žodžių junginiai!), kuri, bent šiuo

⁶ Ж. В. А. Звегинцев, Семасиология, Москва, 1957, 74–75.

⁷ Ж. А. J. Greimas, Sémantique structurale, Paris, 1966, 6.

⁸ Э. М. Медникова, Об основных категориях лексикологии. — Проблемы современной лингвистики, Москва, 1968, 152.

metu, taip pat dar tik dairosi, kuo jai derėtų užsiimti.

Na, bet „Spaß beiseite“, ir grįžkime prie knygos. Kaip minėta, pagrindinės knygos dalies pirmasis skyrius pavadintas „Žodis kaip kalbos pagrindinis vienetas“. Autorė pradžioje tik trumpai tepamini, kad žodis yra kartu ir labai paprastas, ir labai sudėtingas kalbos reiškinys. Esą, žodį suvokiąs ir lengvai atskiria nuo kitų kalbos vienetų kiekvienas kalbantysis, bet lingvistiniu požiūriu su žodžiu esą susiję daug ginčytinų klausimų. Plačiau autorė apie tai nekalba, o tučtuojau pereina prie žodžio leksinės reikšmės nagrinėjimo. Kažin ar nevertėjo vis dėlto kiek plačiau pakalbėti ir apie įvairias žodžio teorijas, paaiškinti, kodėl kalbantieji sugeba atskirti vienus žodžius nuo kitų, o kalbininkai dėl to smarkiai ginčijasi. Juo labiau, kad skyriaus pradžioje kalbama apie žodžių skaičių įvairiose kalbose, žodynuose ir rašytojų raštuose. Pateikiamieji skaičiai juk, tur būt, apima visus žodžius, pradedant, sakysim, daiktavardžiais ir baigiant dalelytėmis ar interjekcijomis. Antra vertus, tiek šioje knygoje, tiek kituose leksikologijos darbuose, kur operuojama įvairiais žodžių pavyzdžiais, šių pavyzdžių tarpe paprastai figūruoja daugiausia daiktavardžių, veiksmažodžių, na, ir būdvardžių, daug mažiau randame skaitvardžių bei įvardžių, ir beveik visai nėra prielinksnių, jungtukų, dalelyčių ir pan. Kodėl taip yra, kas tai – žodžiai, ar ne žodžiai? Pagal žodynus, gramatikas ir kalbančiųjų suvokimą tai, tur būt, yra žodžiai, o pagal leksikologinius nagrinėjimus išeitų, kad tai lyg ir ne žodžiai. Todėl ar nevertėjo, prieš imantis nagrinėti leksinę žodžio reikšmę, bent trumpai pakalbėti ir apie kitas reikšmes. Atrodo, tiek studentams, tiek „visiems, kurie domisi leksikologijos problemomis“, tai būtų ne tik įdomu, bet, ypač studentams, ir reikalinga.

Įžengusi į žodžio leksinės reikšmės nagrinėjimo džungles, autorė, reikia pa-

sakyti, jaučiasi neblogai, nepaisant to, kad pavojai čia tyko kiekviename žingsnyje. Sakysim, autorė plačiai operuoja A. I. Smirnickio pasiūlytu, V. A. Zvegincevo priimtu ir „Semasiologijoje“ taip pat plačiai naudojamu terminu „leksinis-semantinis variantas“. Bet savo naujesnėje knygoje tas pats V. A. Zvegincevas leksinį-semantinį variantą, kaip pagrindinį ir maksimalų semasiologinio lygio vieneta, vadina „nelabai vykusiū“ (малоудачным) ir jo vietoje siūlo monosemą, kuri esanti semantinis-sintaksinis darinys⁹. Vis dėlto, mums atrodo, autorė neblogai susidoroja su polisemija ir reikšmių klasifikacija, ypač įdomūs skyreliai apie reikšmės nacionalinę specifiką ir istorinę kaitą.

Maža ką tegalima būtų prikišti pagrindinės dalies antrajam ir trečiajam skyriui. Čia nagrinėjama daugiausia konkreti latvių kalbos leksikos medžiaga, ir galima sužinoti daug ką įdomaus. Kas be ko, vieną kitą ne visai aiškia vietą galima rasti ir čia. Pavyzdžiui, antrojo skyriaus („Žodyno sudėties diferenciacija“) skyrelyje „Pa-

---

⁹ Žr. В. А. Звегинцев, Теоретическая и прикладная лингвистика, Москва, 1968, 116, 41.

veldėta leksika“ (p. 109–114) pateikiami dviejų leksikos sluoksnių – indoeuropiečių leksikos bendrybių ir baltų leksikos bendrybių – pavyzdžiai. Kartais neaišku, kuo remiantis vienas ar kitas žodis įrašytas į tą ar kitą grupę. Sakysim, kodėl *briedis*, *burna*, *karštas*, *žuvis* pateko į baltų, o ne į ide. leksikos sluoksnį, arba kodėl *lietus*, *putra*, *siena* skiriami prie baltų leksikos sluoksnio? [Matyt, čia autorę bus suklaidinę jos šaltiniai.

Baigiant norisi itin pabrėžti štai ką: kai kurios aukščiau pareikštos pesimistinės mintys liečia leksikologiją apskritai, o ne A. Lauos knygą. Knygoje kai kuriose vietose tam tikru mastu tik atsispindi ta nepaprastai supainiota padėtis, kuri šiuo metu tebėra būdinga leksikologijai. Šalia kartais tiesiog puikiai parašytų darbų atskirais, dažniausiai konkrečiais, leksikos klausimais auga ir kalnas darbų, nagrinėjančių bendrąsias leksikologijos problemas. Deja, kartais atrodo, kad po tuo kalnu stengiamasi palaidoti ir tą racionalųjį grūdą, kurį kaip tik reikėtų iškelti. Kol to nebus padaryta, į leksikologiją, kaip į atskirą kalbotyros šaką, daug kas ir toliau tebežiūrės skeptiškai.

J. Kabelka